

De Søndre Byer

En lokal historie fra Møn

Forord.

De Søndre Byer er 4 små landsbyer – Bissinge, Lille Bissinge, Tøvelde og Svensmarke - som ligger i et landbrugsområde mellem Stege Nor med udsigt over Stege By, og skrænterne ned til den blå Østersø.

I dag består landsbyerne af omkring 140 husstande. Der er ca. 10 drevne landbrug, der enten er specialiseret med få medhjælpere, eller drives af familier med arbejde ved siden af. Endvidere er der en del små private virksomheder indenfor kultur, håndværk og konsulentrådgivning.

Naturen – og dens luner, har haft stor betydning for de værdier, der historisk kender tegner landsbyerne. Man var afhængig af hinanden, først som små landsbyfællesskaber, senere som et fællesskab der byggede på andelstanken, hvor det at hjælpe hinanden var en del af trivslen - og overlevelsen.

Disse værdier søges bevaret i dag gennem en beboerforening, hvis formål det er at sikre en bæredygtig udvikling, som bygger på samspillet mellem mennesker, natur, virksomheder og infrastruktur.

Denne lille bog er skrevet for – gennem tekst og billeder - at fastholde De Søndre Byers historie og udvikling. Den er tilegnet de beboere som bor i landsbyerne, og som gennem generationer har været med til at udforme den natur – og det miljø, som i dag kendetegner området. Men den er også beregnet til, at fortælle nye beboere om hvad det er for et område de bosætter sig i. Endelig kan den bruges af turister, til at forstå baggrunden for det kulturområde de befinder sig i.

Vi vil godt takke de beboere der gennem fortællinger, historier og billeder har medvirket til at belyse den udvikling De Søndre Byer har gennemgået.

Vi vil også godt takke kulturudvalget i Møn kommune for økonomisk støtte til udgivelsen.

God læselyst

Beboerforeningen: De Søndre Byer
Mogens Bengtsson
Formand.

De Søndre Byer - en lokal historie fra Møn.

Historien.

Betegnelsen De søndre Byer er opstået ved at byerne Neble, Tjørnemark, Koster, Lendemark, Ll. Bissinge, Tøvelde og Svensmarke efter den kirkelige sogneinddeling tilhørte Stege landsogn, således var Bissinge, Tøvelde og Svensmarke de sydligst beliggende byer i sognet. Benævnelsen De Søndre byer støder man på i skriftlige kilder tilbage fra 1200-tallet. Det kan med sikkerhed siges, at der har boet mennesker i De Søndre Byer for 5000 år siden. Det fremgår af de mange arkæologiske fund fra gravhøjene, hvoraf de ældste er fra den ældre stenalder.

Først i Middelalderen dukker byernes navne frem fra de gamle dokumenter. Tøvelde nævnes i 1257 i forbindelse med en arvesag. Svensmarke bliver nævnt i 1366, da en slotsfoged på Stegeborg tager en gård i pant på egnen. Bissinge træffer man på i år 1400, hvor Roskilde bispestol stod som jordejer af gårde i Hjelm, Bissinge og Frenderup.

Fra middelalderen og frem til udskiftningen i slutningen af 1700-tallet blev Bissinge, Tøvelde og Svensmarke betragtet som de såkaldte klyngelandsbyer. Landsbyernes marker blev dyrket i fællesskab. Mellem landsbyerne var der dyrknings – og græsningsfællesskab, dette kaldes vangelag.

Denne måde at indrette sig på blev totalt ændret, da kongen besluttede at indkvartere den kongelige hestegarde på Møn omkring 1667/ 1668. Mange af landsbyernes græsnings-områder og stort set alle fællesskove og overdrev blev inddraget. Områderne blev indhegnet og indrettet som kobler for garderhestene. For bønderne betød det en kraftig reducere af kvægbestanden. For landskabet blev resultatet, at vangelagene mellem landsbyerne ophævedes, og skovene forhugget for at skaffe materiale til indhegning af landsbyernes ejerlagsgrænser, og til indhegning af hestegardens græsningsarealer.

I slutningen af 1600-tallet fortæller Resen i sit kortværk om Danmark. ”De søndre byer – på den anden side Keldby Nor (Stege Nor) er der overfor Stege imod syd tre landsbyer: Svensmarke, det vil sige Svens mark. Tøvelde, som på strandbredden har 2 kilder med bestandig vældende vand, og endelig Bissinge, hvis beboere – når de har fri for agerbruget søger en rigelig vinding ved at fiske i det nærliggende Nor.”

Landsbyerne.

Navnet Bidsinge betyder: bide enge dvs. græsning (ændret til Bissinge omkring 1950).

Tøvelde betyder: væld, kilde. Navnet stammer fra de to kilder i byen. I dag findes kun den ene ved Noret for enden af Kildestræde.

Svensmarke betyder: Svens Mark, mark betyder grænse/bygrænse.

En anden kongelig beslutning, som fik betydning for udviklingen i De Søndre Byer, var salget af det mønske krongods i 1769. Det blev nu muligt for landsbyerne at blive selvejere, og bønderne kunne købe landsbyjord. Jorderne på Møn blev inddelt i godser, hvor jorden havde god værdi, og strøgods, som var præget af enge, krat og moser - det havde en lavere opdykningsgrad. Bissinge og Tøvelde hørte til strøgodsset, medens Svensmarke hørte ind under godsjord.

Det lykkedes dog de 3 landsbyer at blive selvejere på samme tid. Ifølge historien var der ingen andre end beboerne, der var interesserede i jorden.

Alt tyder dog på, at der har været gode resurser i De Søndre Byer. Der var skov med mulighed for jagt – træ til brændsel, både-og husbyggeri. Der var kyster med mulighed for fiskeri og transport. Der var naturlige kilder med hellig betydning på grund af vandets mineralholdighed. Efterhånden som skov og krat blev indvundet

til dyrkning, blev der mulighed for agerbrug. Der var store græsningsarealer såsom enge og overdrev, hvor husdyrene kunne græsse.

Udskiftningen.

Udskiftningen og udflytningen af landsbyfællesskabets jorder i slutningen af 1700 tallet – og i begyndelse af 1800 tallet betød, at der skete et opbrud i landsbyernes gamle indretning.

I Bissinge begyndte udskiftningen af landsbyens marker i årene 1778-79, i Svensmarke foregik udskiftningen fra 1792-1803. For Tøvelde vedkommende skete udskiftningen i 1793.

Ved landsbymarkernes udskiftning tildeltes hver bonde sin andel af landsbyens marker. Fællesskabets dyrkningsmetoder blev ophævet til fordel for bondes frie dyrkningsinitiativ. Vangelagene mellem landsbyerne blev ophævet – og der blev oprettet nye skel og gærder for at omkranse den enkeltes marker.

Da udskiftningen skete ved lodtrækning, var det for nogets vedkommende en stor omvæltning. Man kunne være så uheldig at få tildelt et stykke jord, der lå gemt langt væk og således meget besværligt at komme frem til – f.eks. fortælles det, at en bonde i Bissinge blev så ked af sin lod, at han betalte en skæppe sølvpenge i bytte for en lod tættere på landsbyen. Udskiftningen og udflytningen fik også betydning for vejnettet, som måtte indrettes efter de nye markskel. Således fik udskiftningen og udflytningen af landsbyfællesskabets jorder en stor betydning for kulturlandskabets nuværende udseende.

Resurser ved Stege Nor.

I forhold til Østersøen var Norets kyster præget af roligere vind og vejrforhold og jordforholdene var bedre til agerbrug. Der var nemmere adgang til fiskeri og transport ad vandvejen til Stege by. Der var færgefart fra Skelbæk til Stege, både hverdage og søn – og helligdage. Endvidere var der transport af roer over Noret.

Resurser ved Østersøkysten.

Her var også fiskeri, men vejrforholdene var mere barske. Jorderne bestod mere af moser, hede og sandede arealer der ikke egnede sig så godt for agerbrug. Til gengæld havde landsbyens bønder allemandsret til at hente sten, grus, sand og tang fra stranden til privat brug, men også til videresalg.

Resurser i skoven.

Sønderskoven, som indtil sidste halvdel af 1700- tallet var en af Møns fire største skove, lå ved kysten og bredte sig fra Hjelm bugt til Råbylille sø. Skoven gav græsning til husdyrene, og skovens træer var vigtige for bønderne til f.eks. gærder, brændsel og byggeri. Skoven blev fældet i løbet af 1800- tallet og ny skov blev ikke opdyrket.

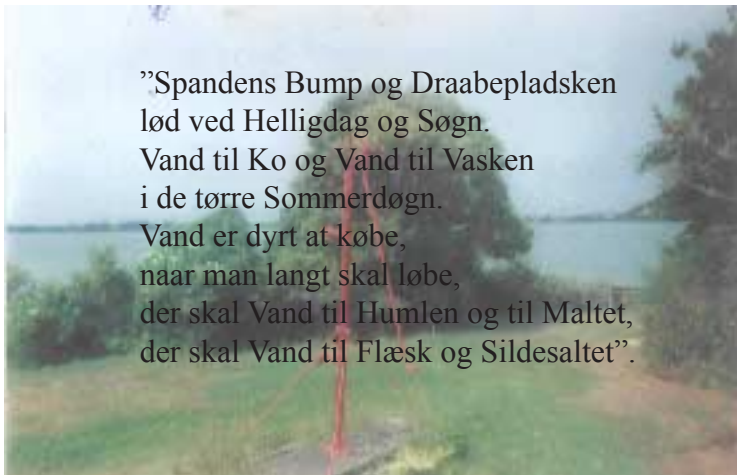
Resurser i vådområderne.

Der har været utroligt mange moser, enge, overdrev og kilder i De Søndre byer. De største mosearealer - både tidligere og i dag er Oddermose og Maglemose. Men der var også mange mindre moser før landbrugets store dræning i 1800- tallet. I De Søndre Byer ses stadig tegn på, at dræning finder sted, f.eks. ligger der en pumpestation ved Oddermose. Moserne blev brugt til tørveskær og til brændsel. Enge og overdrev blev brugt til græsning af husdyrene.

I området langs Noret var der flere naturlige kilder, Rød – og Hvidkilden, Mædekilden ved. Lille Bissinge, Kara-skilden syd for Skelbæk og i Tøvelde ved Kildestræde. Det fortælles, at kilderne havde en hellig og helbredelsesmæssig funktion pga. af vandets mineralholdighed.

Men de blev også brugt til vanding af husdyrene, som vaskesteder og andre praktiske gøremål. Det illustreres bl.a. af Lauritz Larsen (1881-1967) en lokal hjemstavsdigter fra Tostrup. Han fik stor betydning for vores område, idet han forskede i vor historie.

”Spandens Bump og Draabepladsken
lød ved Helligdag og Søgn.
Vand til Ko og Vand til Vasken
i de tørre Sommerdøgn.
Vand er dyrt at købe,
naar man langt skal løbe,
der skal Vand til Humlen og til Maltet,
der skal Vand til Flæsk og Sildesaltet”.

Landbruget.

I 1889 blev Lendemark Andelsmejeri (Der hvor El-Kas nu ligger) oprettet med tilslutning af Bissinge og Tøvelde. Svensmarks gårdene blev delt mellem Møns Andelsmejeri og Lendemark Andelsmejeri. I løbet af 1960'erne lukkede andelsmejerierne på Møn, og mælken skulle fragtes med kølebil til Ørslev mejeri ved Vordingborg.

Hans Christoffersen fra Svensmarke fortæller:

”Ved siden af landbruget havde jeg en mælkerute. Jeg husker i 1978, hvor Sydsjælland og Møn var dækket af meterhøje snedriver, og det var umuligt at hente mælken hos de landmænd, der boede langt ude ad små markveje. Der gik 5 døgn, før jeg kunne hente mælken hos dem. Men de havde gemt mælken til mig, og bad mig tage den med. Jeg vidste godt, at mælken var alt for gammel, og at den ville blive kasseret på mejeriet - og ganske rigtigt, jeg fik besked på at finde et sted, hvor jeg kunne hælde mælken ud – det var ikke så morsomt, for det var jo et stort tab for landmanden.”

Der kom efterhånden nye maskiner til i landbruget: såmaskiner, græsslåmaskiner og aflæggere. Aflæggeren var en maskine, der mejede kornet og lagde det af i bunker, der passede til et neg, som så blev samlet sammen og bundet op med et bånd lavet af strå. Det helt store fremskridt kom med selvbinderen lige efter århundredskiftet. Mange maskiner blev købt i fællesskab, fordi der skulle flere heste til at trække end den enkelte ejendom selv havde.

Lidt senere kom damptærskeselskaberne. Det første selskab i Bissinge blev oprettet omkring 1909, i Tøvelde kom der et tilsvarende selskab, der også dækkede Svensmarke. Til 5 små udflyttergårde i Tøvelde blev der dannet et mindre selskab.

Tærskeselskaberne anskaffede et damplokomobil og et stort tærskværk med en kapacitet på ca. 25 tønder i timen (en tønde korn = 100 kg.). Nogle år senere anskaffede man en halmpresser, så halmen efter tærskværket blev presset og bundet umiddelbart efter tærskningen. Det tærskede korn skulle som regel bæres på loftet, og dette arbejde skulle der 2 mand til at klare. Der skulle i alt 14-15 mand til at betjene tærskværket. Arbejdstiden var fra kl. 6 til 18 og tærskemedlemmerne var opdelt i 3 lige store hold, der skiftedes til at tærske. Arbejdet kunne tage 2 måneder eller mere fra tærskningen begyndte, til man var færdige.

I 1926 kom elektriciteten til vores område. Det betød, at de enkelte gårde og huse efterhånden fik indlagt el, og man fik nu mulighed for eget tærskværk, hvilket efterhånden gjorde de fleste tærskeselskaber overflødige.

I 1948-49 kom de første grå Ferguson frem. En sådan traktor kostede dengang ca. 8.500.00 kr., det svarede til prisen på 200 tønder byg. I dag koster den mindste traktor – der svarer til førnævnte Ferguson, ca. 170.000.00 kr., eller det samme som 2000 tønder byg.

Sukkerroerne.

Det sure slid i sukkerroemarkerne blev lettet meget i årene efter 1950, hvor der kom flere forskellige roeoptagere frem, men indtil da, var det hårdt arbejde. Roedyrkerne i De Søndre Byer måtte transportere roerne med hest og vogn til Skelbæk, hvor roerne blev læsset på pramme fra Stege Sukkerfabrik (bygget i 1884), og derefter hentet af en slæbebåd, der fragtede roerne ind til fabrikken, hvor der var anrettet specielle læsseramper til prammene.

Affaldet fra roerne blev fragtet retur af samme vej. Det var en lettelse for landmanden, at man kunne sejle roerne over Noret, der var kun et problem: prammene var ude af stand til at sejle ved lavvande. Denne transport ad vandvejen stoppede i 1930'erne og blev erstattet af lastbiler.

Som sagt, så blev arbejdet gjort lettere efter 1950, vejene blev udbygget, materiellet blev bedre og landmanden kunne selv køre roerne ind på Sukkerfabrikken.

Omkring år 2000 blev teknikken ved roedyrkning gjort endnu lettere. Der kom roeoptagere, der kunne tage 6 rækker ad gangen, og ved såning kunne man anvende frønøgler, der var slebet således, at det enkelte frø kun gav en plante – i stedet for en 4-5 stykker. Det krævede naturligvis en speciel såmaskine, men gjorde til gengæld roedyndingen med håndkraft overflødig, hvilket mange landmænd var glade for, da dette arbejde var utroligt tidskrævende.

Udviklingen.

Ejner Jørgensen, Bissinge fortæller om udviklingen i De Søndre Byer: "I årene indtil 1950 var der i de Søndre Byer beskæftiget 48 gårdejere og ca. 75 medhjælpere ved landbruget, 3 erhvervsfiskere, 5 ved vognmandserhvervet, 3 møller og bageri, 1 slagter (Tøvelde), 9 håndværkere og 1 vejmand. Det betød i alt 149 arbejdspladser. Landbrugsmedhjælperne boede dengang på gårdene – efter 1957 var der kun få faste medhjælpere tilbage i landbruget i De Søndre Byer.

Fra omkring 1930 var kvægholdet i Bissinge ca. 300 stk., i Tøvelde 240 stk. og i Svensmarke ca. 300 stk. Der var ca. 180 heste i de 3 byer.

I 1931-32 faldt priserne på bacon katastrofalt. En slagtegris faldt til under 40 kr. pr. stk. Det førte til Kanslergadeforliget i februar 1933 mellem venstre og statsminister Stauning, hvor man hævdede sterlingkursen til 22,40 kr. og indførte svinekort, således at hver ejendom fik tildelt et antal kort. Min far fik f.eks. 17 kort om året.

Denne aftale medførte en stigning på en bacongris i første omgang til 80-90 kr. pr. styk. Ordningen fungerede indtil 1940. Til de fleste huse hørte oprindelig en mindre jordlod, der dog ikke altid lå lige ved huset. Loddernes størrelse var som regel 1 til 2 tønder land.

Det gjorde det muligt at have en ko og opfodre nogle grise årligt.

Sidst i 30'erne var flæskeprisen 1,72 kr. pr. kg. – timelønnen var ca. 1 kr. – smørprisen 2.40 pr. kg. For et husmandshjem havde det stor betydning, at kunne opfede 1-2 slagtegrise om året, der dengang svarede til 3 ugers løn, mod i dag kun 1 dagløn.

Der var ca. 25 løsarbejdere i De Søndre Byer, hvoraf vel ca. halvdelen arbejdede på sukkerfabrikken ca. 3-4 måneder. Årene frem til ca. 1960 var ikke så ringe for landbrugets udvikling i De Søndre Byer, selvom kornpriserne havde svært ved at følge prisudviklingen.

Prisen på bacon blev 5 dobbelt, smørprisen 10 dobbelt og arbejdslønnen var dengang 1 krone i timen, mens den i dag ligger på omkring 100 kr. for en medarbejder i landbruget. Men så begyndte landbruget at skifte karakter. Først forsvandt hestene, så køerne. I dag er der ingen malkekvægsbesætning tilbage i De Søndre Byer".

Nu er det overvejende svineproduktion der påvirker udviklingen af landbruget, men får og heste er også vendt tilbage og er med til at præge det samlede landskabsbillede.

Handel.

Der blev kørt varer ud fra Bissinge Brugsforening og Købmanden i Tøvelde, ligesom der var ugentlige brødruter fra bageren i Lendemark og fællesbageriet i Stege. Slagteren i Tøvelde kørte ud på gårdene og opkøbte smør. En gang om ugen kom der fiskemand og en ostehandler. En vognmand kørte i mange år en rute og samlede æg for Stege Ægpakkeri. Der var en smed i Bissinge og en i Svensmarke – en lastbilvognmand på Svensmark mølle og en lillebilvognmand i Bissinge. Desuden var der en hjulmand/karetmager, 2 tømrere, 1 murer, radiotekniker, der også solgte radioer, 2 møllere, den ene med bageri i Bissinge.

Brugsen.

Som tiden gik lukkede alle disse små forretninger/virksomheder på grund af samfundets udvikling. Den eneste butik som overlevede i området var Bissinge Brugsforening som blev oprettet i 1891 og eksisterede frem til 1991. I øvrigt var det den samme slægt som bestred den daglige drift gennem alle hundrede år. Brugsen blev samlingssted for handelen i De Søndre Byer, uanset om det drejede sig om arbejdsredskaber/tilbehør til landbruget eller varer til den daglige husholdning. Det var også her man mødtes i dagtimerne til en snak ”om vind og vejr” I en radioudsendelse fra 1987 fortæller Inga Schmidt om sin tid i Bissinge Brugs – først som ekspedient og senere som brugsuddeler.;

”I De Søndre Byer var der dengang i 30’erne tradition for, at vi hjalp hinanden. Brugsen var den første i området, der fik telefon. De familiemedlemmer, der boede langt væk, kunne derfor ringe hertil med en besked til beboerne, så havde vi i Brugsen en aftale med en stor skoledreng, som sørgede for at alle fik deres besked.

Vi havde jo også åbent om søndagen. De folk, der skulle i kirke, kunne indlevere indkøbslister inden de tog af sted, og derefter hente varerne på hjemvejen – vi tog det ikke så tungt med åbningstiderne dengang – klokken kunne godt blive 22 inden vi var færdige, og så åbnede vi igen næste dag kl.6.”

Hotellet.

I 1927 byggede Christine Nielsen (gift med maler Frederik Nielsen) hotel Østersøen på et areal fra fødegården Rosenbakken i Tøvelde. Hotellet blev bygget helt ud til stranden i et skønt område, men 1927 var et dårligt år for byggeri på grund af depressionen, og hotellet måtte allerede opgives i 1932. Det fortælles at pigerne, efter aftenmalkningen, søgte op til pynten ved hotellet, for at nyde udsigten efter dagens slid. Stedet har desuden været benyttet som udflugtsmål. Den medbragte mad kunne nydes ved stranden, og så kunne kaffen indtages i hotellets have, hvor man har kunnet nyde den friske havluft.

Stedet blev solgt til Københavns Kommunes Lærerforening og er siden drevet som svagbørns- og feriekoloni for Københavnske skolebørn. Feriekolonien blev renoveret i 1990'erne og bliver den dag i dag stadig brugt til samme formål.

Der har netop ud for feriekolonien været behov for flere kystsikringsarbejder. Det første i 1942-43 med høfder og senere omkring 1990 med store kampesten for at forhindre yderligere nedbrydning af kysten.

Skole og fritid.

Fra omkring 1930 var skoledistriktet afgrænset mod vest af Hjelmvej. Dem, der boede på østsiden til og med nr. 7, hørte til Tøvelde skole, og dem på vestsiden, og dermed hele Ll. Bissinge, hørte til Lendemark skoledistrikt. Mod øst gik grænsen ved Lindegården mod syd, og Lundehøj mod nord.

Tøvelde skole.

Tøvelde skole var oprindeligt en rytterskole (1721-1871) som lå i Svensmarke. De hed rytterskoler, fordi de blev bygget i de områder af landet, hvor bønderne skulle stille ryttere til kongens hær, men da Møn på dette tidspunkt var krongods, opfyldte den ikke kongens betingelser for en sådan skole, men kongen har givet Møn skolerne alligevel, sandsynligvis som plaster på såret for Plessens hårdhændede behandling af øen.

Skolerne var beregnet til både drenge og piger, og der var pligt til at gå i skole, så børnene kunne lære at læse og skrive. Det tog forældrene nu ikke så tungt – børnene kom kun i skole, når de kunne undværes hjemme i det daglige arbejde. Læreren boede gratis på skolen, til gengæld var hans løn meget lav. En del af lønnen var brænde, hø, halm og diverse fødevarer.

Skolen blev i 1871 flyttet til Tøvelde i en ny bygning. Skolejorden var en del af førstelærerens løn, men en lærer - lærer Olsen udlagde 1/3 af jorden til sportsplads for den dengang store håndboldklub i Tøvelde. Der blev plantet frugttræer langs boldbanen og ”skoven”, som man kaldte den sydlige ende af banen. Senere i 1934-35 blev boldbanen planeret ud, udført som kommunalt beskæftigelsesarbejde. I 1946 var sportspladsen helt færdig, og fremstod nu som hjemmebane for Tøvelde Håndboldklub i årene fremover. Klubhuset blev bygget i 1953 med frivillig arbejdskraft – huset skulle bruges til håndbold om sommeren, og skytter på 15 meter bane om vinteren - samt husflidsskole.

Lærer Olsen kom til skolen i 1907, efter at have været lærer ved Lendemark skole nogle år. Han var førstelærer, og virkede som sådan indtil 1946. I 1929 kom Anna Larsen til skolen og tog sig af de mindste klasser.

Ejner Jørgensen, Bissinge fortæller:

“Vi gik i skole 4 dage om ugen – 6 timer dagligt.

Skoleferierne var – udover højtiderne – lagt med en uge i foråret, hvor roerne skulle tyndes ud, - sommerferien i august måned, hvor man skulle høste, og en uge i oktober, hvor roerne skulle tages op”. Lærer Olsen var det naturlige midtpunkt i kraft af sin personlighed. Han var i mange år personligt engageret ved møder og sammenkomster i De Søndre Byer. Lærer Olsen lagde megen vægt på kendskabet til naturen og vor egns historie. Han tog os med op på kæmpehøjene (bronzealderhøjene) som ligger ud til Maglemosen mellem Tøvelde og Bissinge. Her skulle vi studere dyre - og planteliv. Lærer Olsen havde en udmærket evne til at give sin store viden videre.

Det bedste fra skoletiden var nok turene i lærer Olsen motorbåd, hvor vi sejlede over Noret og besøgte Museet og fik rundvisning i Stege kirke. Lærer Olsen fratrådte i 1946, og døde i 1960. Frk. Anna Larsen fratrådte i 1960, og skolen ophørte i 1963, - fra den tid skulle alle børn fra De Søndre Byer til Lendemark skole.

Gamle stier nye veje.

Veje og stisystemer i De Søndre Byer har ændret sig gennem tiden. Nogle veje er gamle fra byernes anlæggelse, medens andre er kommet til ved udskiftningen og udflytningen af landsbyerne. Desuden er der kommet nye veje til i 1800- og 1900 tallet.

For skolebørnene i Ll. Bissinge har skolevejen været en kirkesti, der er startet i Bissinge by ved smedjen og ned til Noret. Derfra har man kunnet gå ind til Lendemark og Stege for at handle eller i andre ærinder. På Paludans kort fra 1810 er der ikke tegnet nogen vej mellem Bissinge og Rødkilde, derfor har kirkestien været yderst nødvendig.

Fra ca. 1920 har der været sejlads mellem Skelbæk og Svendsens bro ved Rosengårdsstræde i Stege. Der var ture ved kirkegang, lægebesøg eller andre anledninger både hverdage søn - og helligdage. Stegeborgerne benyttede turen som en slags søndagsudflugt, der var nemlig en isbod ved Skelbæk Bro, så man kunne få sig en lille forfriskning, inden turen gik tilbage til byen.

Da hotel Østersøen blev anlagt i 1925 blev der anlagt en ny vej gennem Rosenbakkens have.

I dag er det Søndersogsvej som binder De Søndre Byer sammen. Hvornår den er etableret har det ikke været muligt at stadfæste.

Traditioner.

Tøvelde Forsamlingshus blev bygget i 1902 af lokale beboere, som også siden har stået for vedligeholdelsen. Huset har i årenes løb været rammen om et rigt forenings – og kulturliv i De Søndre Byer. Der er stadig en gymnastikforening og en kortklub, hvor man spiller L`hombre og Whist. Foredragsforeningen, som har haft 100 års jubilæum, eksisterer også i dag med månedlige foredrag om vinteren. Traditionen med det årlige loppemarked holdes også ved lige. Tøvelde forsamlingshus er det eneste på Møn, hvor der stadig er en fast vært.

Sammenkomster.

Bymandsgilderne er også en gammel tradition, som altid skulle holdes lørdagen før fastelavn.

Hans Andersen, Tøvelde fortæller:

”Da jeg var barn, var der 10 gårde, der deltog i gilderne. På tingstedet ved Kildestræde i Tøvelde står 10 sten med de enkelte gårdes matrikelnummer. Husmandsstederne var ikke med.

Man mødtes kl. 16.00 om eftermiddagen, og holdt ud til kl. 4.00 om morgenen. Værtskabet gik på skift, og der skulle hyres folk til køkkenet og servering, for traktementet var enormt”.

Man startede med kaffe, og inden middagen blev der serveret 3 snitter med snaps til. Middagen skulle bestå af and eller flæsksteg, og desserten var altid franskrød med ost og syltede frugter, og man fik hvidtøl til maden. Efter middagen spillede mændene l'hombre og kvinderne spillede Whist eller sludrede. Ved 9-tiden kom det store kaffebord med kringler, lagkage, boller og småkager. Derefter fortsatte kortspillet til ved 3-tiden, så sluttede festen med højt belagt smørebrød, øl og snaps – til at gå hjem på.” Bymandsgilderne afholdes også i dag blot i mindre målestok”.

Der var i det hele taget tradition for at mødes i De Søndre Byer. Der var bl.a. en sangforening hvor 8 familier deltog. De mødtes på skift hos hinanden til kaffe og hjemmebrygget øl.

Hans Christoffersen, Svensmarke fortæller:

”Der var 4 mænd der ikke kunne synge, de spillede kort – det vigtigste var jo at være sammen. Jeg husker så tydeligt, når de sang. Dirigenten var meget musikalsk, han slog tonen an på violinen, men stoppede da sangen var i gang – da hans evner som virtuos ikke var så fremragende. Men det betød ikke noget for sangen, når først ”Slavernes Kor” fra Nebukadnezar var i fuld gang. Det lød ikke så tosset, husker Hans Christoffersen”.

I de sidste fem år har beboerforeningen forsøgt at fastholde den gamle tradition med at mødes. I løbet af sommeren bliver der afholdt sommersøndage i haverne. Hvor alle der har lyst møder op hos dem, der har lagt have til.

En beboer fortæller:

”Vi mødes kl. 14.00, og hver har kaffe og kage med. Værten stiller borde og stole til rådighed.. Så går snakken om løst og fast, medens man drikker kaffe. Nogle går bagefter rundt og ser på haven, - får nogle gode tips om dyrkning af diverse blomster og urter – og får måske en stikling med hjem. Mødet slutter kl. 17.00”.

Kulturminder.

Øde kirke.

Denne kirke, som formodentlig har været af træ, findes ikke mere. Den har enten været en af mange katolske kapeller fra stenalderens slutning, eller en af oldtidens første kirker – måske den ældste, inden Stege kirke blev bygget. På Rødkildes jorder, på højdedraget ned mod Stege Nor, fandt man i 1898 rester af Øde kirkegård, og gravpladser fra slutningen af stenalderen. Vi ved i dag ikke mere om kirken, men i et digt af Lauritz Larsen (Hjemstavns- sange 1932) finder vi følgende vers:

”Øde kirke kaldtes stedet!
Mens Aarhundreder er ledet,
Gik det navn fra slægt til slægt.
Øde kirke! Dulgt i Taage
Blev et Minde ved at vaage
hos et Savn, som længst var lægt”.

Der findes i dag en enkel sten på stedet, hvor udgravningen fandt sted.

Galgebakken.

Ikke langt fra stedet, hvor Øde kirke har ligget, har der været en galgebakke, hvor tyvepak og mordere så livets ende. Deres sidste indtryk har dog været et smukt syn – hvis de ellers har nydt det? Fra galgebakken ser man ud over Noret, skiftende engdrag og klinteskråninger og landsbyerne Bidsinge, Tøvelde og Svensmarke. I dag findes der kun en del af bakken.

Også om galgebakken findes et vers af Lauritz Larsen:

” Som en Oldings Skaldenakke
ligger der en kuplet Bakke
nær ved Norets grønne bred.
Den er kun som andre Banker
Og dog kalder den på Tanker;
Navnet hvisker, hvad den veed”.

Bronzealderhøje.

I området findes der flere tegn fra bronzealdertiden. I Bissinge, bag ved Tøvelde skole, ligger nogle af Møns bedst bevarede fritliggende højgrupper. I dag er der kun en, men i tidligere tider lå der fire høje, og en stenkiste nord for landevejen.

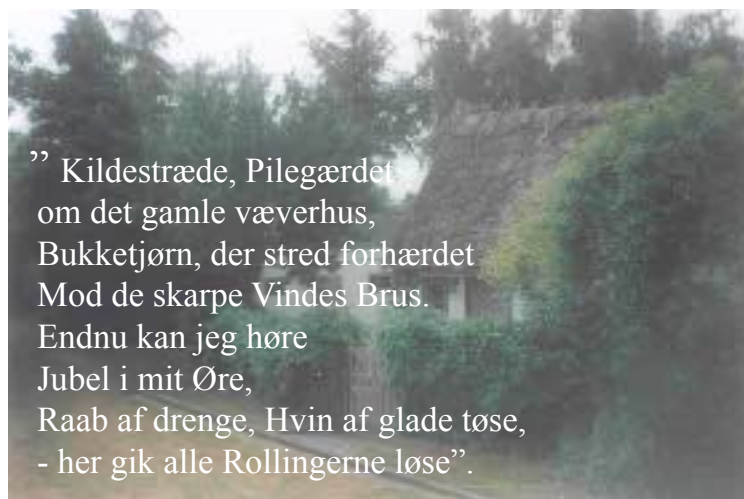

Kilderne.

Fra gammel tid var der mange kilder omkring De Søndre byer og Noret. I dag er der kun 2 kilder tilbage. En i Tøvelde, som ligger for enden af Kildestræde med nedgang ved pladsen med de ti matrikelstene.

Den anden ligger i Svensmarke bag ved det gamle væverhus. Kilderne siges, at have haft helbredende virkning på grund af vandets indhold af mineraler.

Kilderne har også inspireret den lokale digter Lauritz Larsen:

” Kildestræde, Pilegærdet
om det gamle væverhus,
Bukketjørn, der stred forhærdet
Mod de skarpe Vindes Brus.
Endnu kan jeg høre
Jubel i mit Øre,
Raab af drenge, Hvin af glade tøse,
- her gik alle Rollingerne løse”.

Vagtbo bakke.

Østersøen har altid haft stor betydning for beboerne i De Søndre Byer – ikke blot i forhold til fiskeri, afhentning af sand, sten og grus, og som udflugtsmål – men også i krigstider. I 1800- tallet, under Napoleons- og England-skrigene, blev Østersøkysten benyttet som forsvarsanlæg. På Sale Bakke, beliggende ved Strandholt i Bissinge, lå hovedskansen og hovedkvarteret i et forsvarsanlæg. Forsvarsanlægget og den tilhørende kanonvej, der blev anlagt langs kysten som forbindelsesled mellem skansen og vagthusene, er nu styrtet i vandet. Men helt frem til 1950`erne kunne man stadigvæk se resterne af anlægget. I dag er vejen Vagtbovej det sidste minde fra den tid.

Tøveldestenen.

I Hjelm bugt ud for Tøvelde ligger den store Tøvelde sten. Vi ved ikke, hvor stor eller, hvor gammel den er, men det siges, at den er ført dertil under sidste istid for ca. 15.000 år siden.

Men lad os gengive et udpluk fra en artikel i Møns Folkeblad 1954, hvor digteren Lauritz Larsen mindes Rosenbille (en lokal original fra Strandholt), de går omkring på stranden og emnet er Tøveldestenen,

” Nu vidste alle Børn jo den Gang, at Tøvelde Sten vendte sig, naar den lugtede nybagt brød, derfor var det kun rimeligt at tage den i Øjesyn”.

Han sagde, at den udgjorde ca. 10 x 10 kvadratalen og laa paa 54 grader 56`7” nordlig Bredde, og vittigt skildrede han dens Bevoksning af Stenlav og dens Fugleguanolejer, som det dog ikke betalte sig at udnytte, da Øen ikke havde nogen havn”.

Også i dag lader mennesker sig inspirere af området omkring Tøveldestenen og Hjelm Bugt.

Her er et vers fra: Sangen om De Søndre Byer, skrevet af to lokale beboere:

Og går man tur langs Hjelmens bugt
da vil man passere en lille slugt
med vilde blomster og en bæk
et rådyr i krattet er snart smuttet væk.
Vi aner i det fjerne nu
kolossen der knejser med ære.
En fortidssten kom os i hu.
Hvor er her dog dejligt at være!

Teksbearbejdning: Bodil Bengtsson

Foto: Kjeld Ammundsen / Møns museum / Møns turistbureau samt private billeder.

Kilder: Lauritz Larsen. Billeder fra Bardommens By (1943) Hjemstavnsange (1923) Møns historie (lokalhistorisk forening/Møn (2004) J.L. Frederiksen: Et blad af De Søndre Byers historie (artikel 1939)

Frede Boisen: Af Møns historie (1905) Sten Larsen: Skolens historie i Danmark (1989) Lene Buur: Oplæg på De Søndre Byers generalforsamling(2003)